

ПРИМЕРИ ЗА ПАРИЧНИ ФОНДАЦИИ В РУСЕ И ТЪРНОВО (XVII – XIX В.)

Айше КАЯПЪНАР

Received: 11.10.2021

Available online: 1.12.2021

***Abstract:** The waqf institution played an important social and economic role in the Ottoman Empire. In principle, waqfs are based on real estate capital. The cash-waqfs were known in the Ottoman Empire until 15th c. and they became popular after some debates in the 16th c. They spread exclusively in the European and Anatolian provinces of the Empire. The practice of establishing monetary endowments during the Ottoman period was also observed in the Bulgarian lands. One of the main sources that provide information about the founders of cash-waqfs, the conditions of establishment and activity of these waqfs are the foundation charters (vakfiye). In this study examples of cash-waqfs from Ruse and Turnovo will be examined. The example of such a waqf from Ruse is from 1697/1698, while the Turnovo waqfs date from 1812 to 1851. The sources used to treat the topic are two defter-collections of foundation charters (vakfiye). The idea is to study the purpose of endowed money.*

Key words: Balkans, Northern Bulgaria, Rusthuk, Turnovo, Waqfs

JEL: N84, N91

Паричните фондации представляват фондове, чиито учредителен капитал изцяло или частично се състои от пари (Bulut & Korkut, 2016, p. 56). Не се знае от кога точно датират паричните вакъфи в Османската империя. Първият познат пример относно паричен вакъф в Османската империя датира от 1423 г. Неговият учредител е Ягджъ Хаджи Муслихиддин, който вакъфира 1000 акчета за паричния си вакъф в Одрин (Mandaville, 1979, p. 290). Султан Мехмед II вакъфира 24000 златни монети, чиито доход е предназначен за месото за нуждите на кухнята на яничарския корпус (Uzunçarşılı, 1988, p. 284). Броят на паричните фондации нараства бързо след като е оповестен трактата (Risâle fi Vakfi'l-Menkul ve'n-Nukud) на Ебусууд Ефенди. През XVI в. сред османската улема има доста спорове по въпроса за паричните вакъфи. Традиционният вакъф се учредява на базата на недвижими имоти, докато в основата на паричния вакъф стои наличният капитал. Учени като Чивизаде и Имам Биргиви са против паричните вакъфи, тъй като

смятат, че те са основна причина за развитие на лихварството, което не е приемливо в исляма. Но мненията на Ибн Кемал, Ебусууд и Софиялъ Бали Бей надделяват в полза на паричните вакъфи (Karataş, 2010, pp. 45-66). В това отношение се следва мнението на Имам Зюфер, учен по ислямско право и един от известните ученици на великия имам Ебу Ханифе, основателят на ханефитския мезхеб/мазхаб. Имам Зюфер приема, че паричните вакъфи са необходими и не противоречат на ислямското приложение (Şimşek, 1986, p. 216; Bulut & Korkut, 2016, pp. 59-63). Паричните вакъфи се разпространяват повече в румелийските и анадолските провинции, но се срещат и в арабските райони (Patuk, 2012, p. 90).

В едно изследване относно периода 1553–1914 г. са констатирани 360 парични вакъфа в Румелия (Bulut & Korkut, 2016, p. 66). Според Хаджи Вели Айдын паричните вакъфи в голяма част от градовете в Османската империя се превръщат в кредитни институции през XVIII в. Назърите на вакъфите по това време се надпреварват да дават пари под наем с високи лихви и да увеличават доходите си (Aydın, 2014, p. 88). През XVIII в. 60000 жители на град Бурса, т.е. 10% от населението му вземат пари на заем от вакъфите. Паричните вакъфи не са институции, които могат да предоставят кредит в голям мащаб и това им пречи да се превърнат в банкови институции. Въпреки този недостатък тези вакъфи в един период, в който все още банките не съществуват, успяват да изпълняват функцията на кредитна институция (Çizakça, 1995, p. 314; Toraman & Tunçsiper, Yılmaz, 2007).

Паричните фондации в Османската империя, както и другите видове вакъфи служат за благотворителни и богоугодни цели. Принципът на действие на паричния вакъф е следният: първоначалната сума, която е вакъфирана се дава в заем на частни лица, които след известен период, обикновено една година, връщат тази сума заедно с допълнителната сума, приета за доход. Спомената допълнителна сума е с фиксирана лихва, която се изчислява по определен процент вариращ от 10 до 15%. Фиксираният процент е отбелязан във вакъфието (учредителен акт) на вакъфа. Лихвите като доход на паричните вакъфи се използват за покриване нуждите на обществени сгради като джамии, месджиди, медресета, текета, имарети и др. Заплатите на служителите в тези обществени институции също се изплащат от тези доходи (Akgündüz, 1996, p. 64; Aydın, 2014, p. 88). Има много примери за използване на тези доходи за различни цели. Най-вече се изразходват за изхранване на бедни и студенти в училищата, изплащане на заплати на съдии в местни съдилища, поддържане на обществени сгради, религиозна дейност, ремонт на настилки и обществени бани, подпомагане на населението за изплащане на данъци, водопроводни работи и заплати на работещи и др. (Toraman & Tunçsiper, Yılmaz, 2007; Telli, 2020, pp. 482-486).

Каква е процедурата по уреждането на паричните вакъфи? Лицето, което

иска да учреди паричен вакъф трябва да състави вакфието и да го регистрира в присъствието на свидетели при кадията. Във вакфието се посочва каква сума се вакъфира, за какви цели ще се ползват доходите от вакъфираната сума, а също така и как ще бъде процедирано с вакъфа и доходите му след смъртта на учредителя. Наследникът – мютевеллия (управител), е длъжен да управлява вакъфа и да харчи доходите му според условията, посочени във вакфието (Bulut & Korkut, 2016, p. 63). Методът на изчисляване в паричните вакъфи съвсем не е сложен, даже може да се каже, че е много практичен. Годишният финансов отчет на паричната фондация се равнява на сумата от дарения капитал и получената сума от разликата на доходите и разходите (годишен финансов отчет на паричната фондация = дарен капитал + доходи/разходи) (Toraman & Tuñçsiper, Yılmaz, 2007).

Една от функциите на паричните вакъфи е да отговори на нуждите на занаятчий, търговци и еснафи за наличен капитал. Смята се, че чрез тези вакъфи всъщност държавата е предпазила тази активна в икономическо отношение група от населението от лихварите (тефеджиите). Трябва да се отбележи, че паричните вакъфи играят важна роля във финансирането на частния сектор в период, в който банковите дейности все още не са достатъчно развити (Bulut & Korkut, 2016, pp. 65, 75). Паричните вакъфи представляват един вид кредитна институция макар и първоначалната им цел да не е печалба (Atanasov, 2018, p. 63; Aydın, 2014, p. 88). Едно изследване за Солун дава ясни примери за кредитна дейност в града през XVIII в. (Aydın, 2014, pp. 87-106). Паричните вакъфи се срещат и през XIX и в началото на XX век. Например повечето от паричните вакъфи, учредени в Тетово датират от началото на XX в. (Ahbab, 2017, pp. 49-71).

Основните извори на настоящото изследване представляват два дефтера – сборници от вакфиета за парични вакъфи в Русе и Търново. Като цяло изследваните вакфиета следват схемата на класическата форма на вакфието изобщо. В класически изписано вакфие се дава място на следните данни: (1) Мястото, където живее основателят на фондацията; (2) името на основателя; (3) името на управителя; (4) парите, които учредителят дарява; (5) методът на изразходване на дарените пари; (6) целта на създаването на фондацията (къде ще бъде прехвърлен доходът от функционирането на парите); (7) лицето, което ще бъде упълномощено за управление на фондацията след смъртта на учредителя; (8) становищата на муджтахид имамите (учени-тълкуватели на ислямските текстове); (9) 181 параграф от сура Ал-Бакара; (10) дата на учредяването на вакъфа и имената на свидетелите (Bulut & Korkut, 2016, pp. 62-63).

1) Представяне на дефтерите-сборници от вакфиета за парични вакъфи в Русе и Търново¹

Целта на тази статия е да изследваме примери на парични вакъфи в Русе и Търново по два непубликувани документа, изписани на четлив османо-турски език. Това са два дефтера, съдържащи вакфиета. Единият от документите се съхранява в Националната библиотека в Париж в колекцията “Supplements turcs” под сигнатура 1486. Документът Suppl. Turc 1486² представлява един вид дефтер, съдържащ вакфието на вакъфа на наследници на фамилията Чавушзаде Мехмед Агазаде. Този документ датира от 1109-та година по хижра (1697/1698) и се отнася за паричен вакъф в Русе. Той съдържа 19 изписани и 3 празни листа, които притежават номерация с по-късна дата. Всяка изписана страница съдържа текст, поместен в очертана с черно мастило рамка в правоъгълна форма. Листата на документа, изписани в стандартна форма, не съдържат никаква украса. Само листата с номера 1б, 18б и 19а, поради своето съдържание са изписани по различен начин спрямо останалите номерирани листа. Между отделните думи се различават големи черни точки, вероятно за да се посочат местата за пауза. Има поставен печат на листата с номер 1б и 19а. Листата с номер 18б и 19а съдържат списък на свидетелите. Документът представлява учредителен акт на паричен вакъф в Русе. Учредителите на този вакъф са Али Ага син на Мустафа Ага и брат на Исмаил Ага и Лютфуллах Ага син на Юсуф Ага и брат на Али Ага, които са от потеклото на Чавушзаде Мехмед Агазаде. Семейството Чавушзаде е познато в Русе от втората половина на XVI в. Първият известен представител е Фаик Чавушзаде.

Вторият документ, който изследваме се намира в колекцията на Муаллим Джевдет в библиотеката „Ататюрк“ в Истанбул и е със сигнатура MS_Yz_K 201. Този документ също представлява дефтер с вакфиета. В дефтера се намират общо 6 вакфиета. Размерите на дефтера са 13 X 20 cm. Всяко вакфие започва със страница, украсена с различни фигури и цветя, като последните страници на вакфиетата се различават. Няма да се спирам подробно върху украшенията на вакфиетата, само ще отбележа, че и в този документ, както в първия текстът е вместен в правоъгълна рамка. Дефтерът съдържа общо 79 номерирани листа. Последното листо, което не съдържа текст, е с номер 79а. Страниците 14а, 14б, 15а, 15б, 16а, 16б, 17а, 28б, 29а, 42б, 43а, 55а, 55б, 56а, 79а са празни. Вакфиетата имат

---

¹ Тук искам да благодаря на колежата Билге Кая Йигит за помощта при транскрибирането на документите, които съдържат доста арабски термини, както и на колежата Фатих Қьосе за разясняването на понятията, произтичащи от Исляма. С колежата Билге Кая Йигит подготвяме две нови публикации, изследващи изцяло текстовете на вакфиетата и тяхната транскрипция на латиница.

² Bibliothèque nationale de France, Suppl. Turc, a.e. 1486.

различни дати: 30 ноември 1812 г., 13 юли 1831 г., 10 май 1834 г., 4 май 1832 г., 16 юни 1847 г. и 1 март 1851 г. Шестте вакфиеца представляват учредителните актове на вакъфите, чийто учредител е Хафъз Ахмед. Приходите на шестте вакъфа са разпределени по следния начин:

1 – Джиср джамия и построеното начално училище до нея (Мектеб-и Джиср) в махалата Шехрекюдю;

2 – Училището „Хаджи Абдуллах Ага“ в махалата Касъм Паша;

3 – Началното училище в махалата Саръ Гази;

4 – Училището до месджида на Куртоглу;

5 – Джамията на Хаким Решид Ефенди в махалата Хаджи Хамза;

6 – Джамията на Фейзуллах Ага;

7 – Бузхането³ на Хаджи Мургаза Ага до джамията Деббагхане.

Въпреки, че в този списък са включени много сгради, намиращи се в различни махали, става въпрос за вакъфи, известни под името „Вакъф на Джиср джамия“.

Кой е основателят на този вакъф? Според МС_Уз_К 201 основателят на този вакъф е Ибрахимзаде Хафъз Ахмед. Според един нюфус тефтер Хафъз Ахмед е роден през 1777 г. и живее в махалата Шехрекюдю⁴ в Търново. По време на учредяването на Вакъфа на Джиср джамия той е 35-годишен и има трима сина. Имената на синовете му са Хаджи Хафъз Ибрахим (р. 1812), Хаджи Фейзи (р. 1821) и Йомер (р. 1838)⁵. Но в първото от вакфиецата се появява и името на един друг негов син. Това е Мехеммед⁶ (отбелязан като син на Хафъз Ахмед), който служи като четвърти мюеззин (мюеззини раби), както и като девирхан (четец на Корана) и мюеззин, отговорен за петъчната молитва⁷. Наличните документи не съдържат информация за професията, доходите и имотите на Хафъз Ахмед. Предполага се, че се занимава с търговия, тъй като в петте от вакфиецата той е споменат като хаджия. Само в едно от вакфиецата името му е придружено с термина „ел-хадж“, което означава, че той е посетил светите за мюсюлманите места Мека и Медина

³ Ледарник.

⁴ Махалата Шехрекюдю била разположена между моста на Фируз Бей и църквата „Св. Троица“ и днешния път Търново-Елена-Шумен (виж Kalitzin & Mutafova, 2012, p. 114). Айше Дегерли пък се опитва да локализира Джиср джамията. Джиср означава мост на арабски. Джамията вероятно е наречена Джиср (Cami-i Cisir/Cami-i Köprü) от името на моста, близо до който е локализирана. Виж Değerli, 2020, p. 157-158. Авторката смята, че джамията се намира близо до моста, който свързва Трапезица и Света Гора. Тя посочва същото място за разположението на моста, който в плана на Гийом Лъжан фигурира като *Pont du bois*. Виж Lori&Pusev, 2020, p. 8.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), фонд NFSD, а.е. 6368, л. 28.

⁶ В оригиналния текст е изписан като Мехеммед, а не Мухаммед или Мехмед.

⁷ Atatürk Kitaplığı, МС_Уз_К 201, л. 7а.

(Değerli, 2020, p. 156). Вероятно капиталът на паричните вакъфи, които Хафъз Ахмед учредява, произхожда от спечеленото от търговията, с която се занимава.

Хафъз Ахмед учредява вакъфите съгласно трактата (рисалето) на Ебусууд Ефенди, който възприема по отношение на паричните фондации възгледа на Имам Зюфер. Тевлиетът (управлението) на вакъфа принадлежи на Хафъз Ахмед докато е жив, а след смъртта му на неговите наследници. Ако има синове, то синовете му и синовете на синовете му и т.н. ще го наследят. Ако няма синове, то дъщерите му и тяхното потекло ще го наследят. Евентуално ако не остане никой от потеклото на Хафъз Ахмед, то тевлиетът на вакъфите ще премине към роднините му и техните деца⁸. Според вакфистата вакъфираните пари ще бъдат отдавани под лихва с 15% и печалбата ще бъде разпределена за нуждите на обществени сгради и техните служители, отбелязани във вакфистата.

2) Вакфие на Чавушзаде Мехмед Агазаделер

Потеклото на Чавушзаде Мехмед Агазаде е известно в Русе. Кой е основоположникът на това семейство не се знае. Но един представител на семейството на име Фаик Бей се среща в регистъра от 1586 г., където се появява махалата на месджиди Фаик Бей (Kaуарпаг & Erdoğan Özünlü, 2015, p. 63, 180). Смята се, че по-късно този месджид се е превърнал в джамията Чавушзаде (Baурак (Ferlibaş) & Kaşan Erdoğan, 2011, p. 186). Във вакфистата е посочено, че 500 гроша са вакъфирани от Али Ага син на Мустафа Ага и брат на Исмаил Ага и Лютфуллах Ага син на Юсуф Ага и брат на Али Ага⁹.

Таблица 1.

Разходи на паричния вакъф, учреден през 1697/1698 г. в Русе

Предназначение на разходите	Име на заплатения служител	Дневна сума за изплащане в акчета
Хатиб на Чаршу джамията	Ес-сейид Ахмед Ефенди	6 акчета
Първи имам на Чаршу джамията	Абдуллах Ефенди	10 акчета
Втори имам на Чаршу джамията	Еш-шейх Али Ефенди	10 акчета
Първи мюеззин на Чаршу джамията	Али Челеби син на Тимурхан	2 акчета
Мюеззин на Чаршу джамията	Мухаммед ¹⁰ Челеби	4 акчета

⁸ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 9а.

⁹ Bibliothèque nationale de France, Suppl. Turc 1486, 4а, 5а, 6а.

¹⁰ В оригиналния текст на вакфистата за Чаршу джамията в Русе името е изписано като Мухаммед.

За прочит на обедна молитва	Мухаммед Челеби	3 акчета
Девирхан по време на обедната молитва в петъчни дни		1 акче
Мюеззин на Чаршу джамията	Монла Мухаммед	3 акчета
Девирхан по време на обедната молитва в петъчни дни		1 акче
Мюеззин на Чаршу джамията	Мустафа Халифе син на Анделиб Челеби	3 акчета
Девирхан по време на обедната молитва в петъчни дни		1 акче
Каййюм на Чаршу джамията	Ел-хадж Хюсеин	6 акчета
За поддържане на Чаршу джамията	Мютевеллията Халил	2 акчета
За призив на молитва (езан)	Мютевеллията Халил	4 акчета
Общо		56 акчета

Една година по хиджра има 355 дни. Следователно годишният разход на паричния вакъф в Русе е 19.880 акчета. Като се има предвид, че 160 акчета през 1703 г. (Pamuk, 2002, pp. 458-459) струват 1 куруш, то годишно разходите се равняват на 120 еседи гроша. От таблица 1 се вижда ясно, че повечето от печалбата на паричния вакъф на Али Ага син на Мустафа Ага и брат на Исмаил Ага и Лютфуллах Ага син на Юсуф Ага и брат на Али Ага са предназначени за разходите на Чаршу джамията в Русе¹¹. Какво се знае за тази джамия? Тя е построена от Хаджи Ахмед Ефенди по средата на Голямата Чаршия в махалата Бадждарлък. Чаршу джамията е известна още като Хюнкяр Джамия и Байраклъ джамия (Bayrak (Ferlibaş) & Kaçan Erdoğan, 2011, p. 184).

Според един документ от 1897 г. Чаршу джамията е лишена от своите приходи като всички нейни имоти освен два дюкяна са порутени. Двата дюкяна пък са конфискувани от държавата заради неплатени данъци (Bayrak (Ferlibaş) & Kaçan Erdoğan, 2011, p. 184). Според русенския сиджил от 1804/1805 г. в Чаршу джамията служат двама имама, двама мюеззина, двама каййюми (персонал, който почиства и поддържа джамията), един хатиб, Мухаммедиехан (служител, който чете ал-Мухаммедие и сура ал-Мюлк), девирхан и мютевеллия¹². Същият сиджил свидетелства, че под Чаршу джамията се намират 15 дюкяна и 19 дюкяна

¹¹ Bibliothèque nationale de France, Suppl. Turc 1486, 4a, 5b, 6a.

¹² НБКМ, RS 11, s. 47, 49.

в самата чаршия, чиито доходи принадлежат на вакъфа на джамията. Също са вакъфирани доходите от общо 14 гроша, съставени от наемите на 5 дюкяна, построени близо до чешмата на джамията¹³. От наема на малкия хамам, който се намира на пристанището на Дунава, както и от доходите на митницата, месечно по един грош се заделя за вакъфа на джамията. Вакъфът на джамията получава и доходи от три поземлени дяла за дюкяни¹⁴.

Знае се, че други благотворители също са допринасяли за поддържането на този вакъф като са изисквали да се изпълнят някои религиозни обреди. Например Конбезаде Хаджи Ибрахим е вакъфирал 400 гроша с условие печалбата да се използва за нуждите на Вакъфа, докато Белградлъ Хаджи Ахмед Ага вакъфирал 120 гроша с условието да бъде заплатен мюфтия за да изпълни вааз (проповед)¹⁵. Това са данни от 1804/1805 г. Нашият документ, който представяме тук пък е от 1697/1698 г. Явно за поддържане на Чаршу джамията се е създала традицията да се вакъфират парични суми и тази традиция е продължила и в началото на XIX в. (Bayrak (Ferlibaş) & Kaşan Erdoğan, 2011, pp. 183-186). Вижда се, че този паричен вакъф разходва изцяло доходите от печалбата на вакъфираните пари за поддържане на Чаршу джамията и на нейния персонал.

3) Дефтерът-сборник от вакфиета, отнасящи се за паричните вакъфи на Хафъз Ахмед Ага син на ел-хадж Ибрахим

Шестте вакфиета, отнасящи се за вакъфи на Хафъз Ахмед са с различни дати и имат различни доходи. Първото вакфие датира от 1812 г. (25 зилкаде 1227) и обхваща листата 16-14а (общо 26 страници). Според това вакфие Хафъз Ахмед Ага е вакъфирал 1200 гроша с доходи 180 гроша. Тези 180 гроша ще бъдат разходвани за служители на различни обществени институции в Търново. В таблица 2 е показано за кои служители се разходва печалбата от заложените 1200 гроша.

---

¹³ НБКМ, RS 11, s. 44-46, 48.

¹⁴ НБКМ, RS 11, s. 44-46.

¹⁵ НБКМ, RS11, s. 47.

Таблица 2.

**Разходи на паричния вакъф, учреден през 1812 година в Търново
според вакфие № 1**

Предназначение на разходите	Име на заплатения служител	Годишна сума за изплащане в грошове
Имам на Джиср джамия	Хафъз Феизуллах син на Исмаил	15
Мюеззин на Джиср джамия	Ибрахим син на Хафъз Ахмед	15
Четвърти мюеззин на Джиср джамия	Мехеммед син на Хафъз Ахмед	25
Девирхан и мюеззин, отговорен за петъчната молитва	Мехеммед син на Хафъз Ахмед	5
Девирхан и мюеззин, отговорен за петъчната молитва	Молла Мустафа син на Хасан	15
Хатиб на Джиср джамия	Хафъз Мехеммед	15
Муаллим (учителят) на началното училище в махалата Саръ Гази	Хафъз Мехеммед	60
Мютевеллия	Хафъз Ахмед син на Хаджъ Ибрахим (собственикът на вакъфа)	30
Обща сума		210¹⁶

Таблица 2 позволява да се установи, че освен Хафъз Ахмед, който е собственикът на вакъфа, заплати от печалбата получават и синовете му Ибрахим и Мехеммед. Ибрахим служи като мюеззин на Джиср джамия, Мехеммед е на длъжност четвърти мюеззин в същата джамия. Мехеммед също е мюеззинът, отговорен за петъчната молитва и е девирхан в спомената джамия. Ибрахим получава 15 гроша, а Мехеммед за трите длъжности получава общо 30 гроша годишно. Във вакфието изрично е споменато, че Ибрахим и Мехеммед са синове на Хафъз Ахмед¹⁷. Самият учредител на вакъфа Хафъз Ахмед син на Хаджи Ибрахим като мютевеллия получава 30 гроша годишно. От бюджета най-голямата сума получава Хафъз Мехеммед като муаллим (учителят) на началното училище в махалата Саръ Гази. От тази длъжност той взима 60 гроша и още 30 гроша като хатиб на Джиср джамия, т.е. общо 90 гроша. Общата сума за изплащане се изчислява като

¹⁶ Айше Дегерли е пропуснала да отбележи, че има несходство между сумата, отбелязана във вакфието 180 гроша и реално изчислената сума. (Değerli, 2020, p. 159)

¹⁷ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 7а.

210 гроша, докато във вакфието изрично е записано, че от внесения капитал се очаква печалба от 180 гроша, предназначени за изплащане на споменатите служители¹⁸.

Текстът на второто вакфие обхваща листата между 176-28а¹⁹. То датира от 2 Сафер 1247 г. по Хиджра / 13 юли 1831 г. През 1831 г. същият Хафъз Ахмед вакфифира 1700 гроша, чиято лихва от 255 гроша е предназначена за разходите на седем служителски поста на обществени институции, включително и управителят на вакъфа.

Таблица 3.

Разходи на паричния вакф, учреден през 1831 година в Търново според вакфие № 2

Предназначение на разходите	Име на заплатения служител	Сума за изплащане в грошове
Девирхан на Джиср джамия	Батлак Али Агазаде Хафъз Мехеммед	15
Муаллим на училището до месджида на Куртоглу	Лихъедешзаде Хафъз Тахир	40
Муаллим на училището на Хаджъ Абдуллах Ага в махалата Касъм Паша	Хафъз Фейзи Ефенди	40
Муаллим на училището в махалата Саръ Гази	Батлак Али Агазаде Хафъз Мехеммед	60
Имам на Джиср джамия	Батлак Али Агазаде Хафъз Мехеммед	30
Имам на Джиср джамия	Шаллъзаде Мехеммед ²⁰	15
Имам на Джиср джамия	Хафъз Абдуррахман Ефенди	15
Мютевеллия	Хафъз Ахмед син на Хаджъ Ибрахим	40
Обща сума		255 гроша

От таблица 3 става ясно, че най-голяма част от заделената сума се пада на Батлак Али Агазаде Хафъз Мехеммед, който е девирхан на Джиср джамия, муаллим на училището в махалата Саръ Гази и имам на Джиср джамия. Общата сума,

¹⁸ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 6а-8б.

¹⁹ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201.

²⁰ Това име липсва в текста на Айше Дегерли. Сумата, която е предназначена за Шаллъзаде Мехеммед, изследователката е добавила към сумата на Батлак Али Агазаде Хафъз Мехеммед за длъжността му на имам на Джиср джамията. Срв. Değerli, 2020, p. 160.

която той получава е 105 гроша. Самият управител на вакъфа, който отново е споменатият Хафъз Ахмед, получава 40 гроша годишно. Във вакфието е отбелязано, че ако муаллимите не изпълняват длъжността си, то техните заплати няма да им бъдат изплатени и ще бъдат раздадени на бедните²¹.

Третото вакфие датира от 1 Мухаррем 1250/10 май 1834 г. То обхваща листата между 29б и 42а²². През 1834 г. Хафъз Ахмед син на Хаджи Ибрахим вакъфира отново сума от 2000 гроша и печалбата от 300 гроша я разпределя като заплатата на различни служители и я дава срещу изпълняване на различни задължения.

Таблица 4.

Разходи на паричния вакъф, учреден през 1834 година в Търново според вакфие № 3

Предназначение на разходите	Име на заплатения служител	Сума за изплащане в грошове
Първи имам на Джиср джамия	Фейзи Ефенди	20
Втори имам на Джиср джамия	Абдурахман Ефенди	20
Трети имам на Джиср джамия	Шаллъзаде Мехеммед Ефенди	20
Четвърти имам на Джиср джамия	Хафъз Акман (или Укман) ²³	15
Пети имам на Джиср джамия	Хафъз Мехеммед	20
Масло за десетте кандилници на джамията на Хаким Рашид Ефенди в махалата Хаджи Хамза		12
Каййюм на джамията на Хаким Рашид Ефенди в махалата Хаджи Хамза		5
Ремонт на джамията на Хаким Рашид Ефенди в махалата Хаджи Хамза		8
Мютевеллия	Хафъз Ахмед	40
Първи имам на джамията Фейзуллах Ага	Хаджи Ефенди	17

²¹ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 226-23а.

²² Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 296-42а.

²³ Името не може да се разчете като Локман, както го е разчела Айше Дегерли. Името в оригиналния текст е изписано по следния начин: **حافظ عثمان أفندي** Сrv. Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 34а; Değerli, 2020, p. 160.

Втори имам на на джамията Фейзуллах Ага	Реджеб Пашазаде Хафъз Мехеммед Ефенди	17
Трети имам на джамията Фейзуллах Ага	Кованлъкльзаде Хафъз Мехеммед Ефенди	17
Четвърти имам на джамията Фейзуллах Ага	Шадизаде Мехеммед Ефенди	25
За прочит на сурата Ясин за душата на собственика на вакъфа и на неговите близки		17
Мюеззин-четец на хатим за душата на собственика на вакъфа и на неговите близки през месец Рамазан	Мюфти Ефендизаде Мехеммед Молла	15
За запалването на свещи в джамията Фейзуллах Ага		32
Общо		300

Както показва и таблица 4 според третото вакфие лихвата от 300 гроша на депозираните 2000 гроша е предназначена не само за служители като имами, мюеззини, муаллими, каййюми и мютевеллията, но и за кандилно масло, за ремонт на джамия, за прочит на сурата Ясин и за запалването на свещи в джамия.

Според четвъртото вакфие, което датира от 3 Зилхидже 1247/4 май 1832 г. Хафъз Ахмед е вакъфирал 1750 гроша, чиято печалба представлява 262,5 гроша. Самото вакфие в дефтера се намира между листата 436-546²⁴.

Таблица 5.

Разходи на паричния вакъф, учреден през 1832 година в Търново според вакфие № 4

Предназначение на разходите	Име на заплатения служител	Сума за изплащане в грошове
За прочит на мукабеле в Голямата джамия през свещения месец Рамадан	Хафъз Фейзуллах син на Халил, ходжа в училището (мектеб) ²⁵	40
За прочит на мукабеле в Голямата джамия през свещения месец Рамадан	Ес-сеййид Хафъз Мехеммед син на Али	40

²⁴ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 436-546.

²⁵ Айше Дегерли смята, че Хафъз Фейзуллах син на Халил, Ес-сеййид Хафъз Мехеммед син на Али, Хафъз Исмаил син на Мехеммед са мюдериси в медресето в Канараалтъ (Каяалтъ), построено от Ел-хадж Фейзуллах Ага. Но от оригиналният текст на вакфието не става ясно дали тези тримата хафъзи са мюдериси на споменатото медресе. Срв. Değerli, 2020, p. 162.

За прочит на мукабеле в Голямата джамия през свещения месец Рамадан	Хафъз Исмаил син на Мехеммед	40
За две кила ориз, предназначени за приготвяне на пилаф и зерде, които ще бъдат сервирани в медресето Канараалтъ, построено от Фейзуллах Ефенди. Ако от тази сума останат някакви пари, те ще бъдат похарчени за запалването на свещи в джамията Фейзуллах Ага.		80
За прочит на свещения хатим и на свещен мевлид в медресето на Фейзуллах Ага	Ел-хасс Фейзуллах син на Халил	15
За ежегодния ремонт на тоалетната под месджида в махалата Гази		7,5
Мютевеллия	Хафъз Ахмед (собственик/управител на вакъфа)	40
Общо		262,5

От таблица 5 се вижда, че четвъртото вакфие се отнася за паричен вакъф, чиято печалба е предназначена повече за религиозна дейност като прочит на молитви, за раздаване на пилаф и зерде²⁶, за ремонт на тоалетна и заплата на мютевеллията.

Петото вакфие датира от 2 Реджеб 1263 г. по Хиджра/ 16 юни 1847 г. Вакфието се намира между листата 56б и 69а на дефтера²⁷. Според това вакфие Хафъз Ахмед вакъфира 2 дюкяна и 2300 налични гроша.

Таблица 6.

Разходи на паричния вакъф, учреден през 1847 г. в Търново според вакфие № 5

Предназначение на разходите	Име на заплатения служител	Сума за изплащане в грошове
Ходжа на училището в махалата Саръ Гази за прочит два хатима в годината.	Али Агазаде Хафъз Мехеммед	40
Муаллим на началното училище до Джиср джамия	Хафъз Исмаил Ефенди	40
Мюеззин по време на месец Рамадан в месджида в махалата Шехрекюдю		20
Муаллим на начално училище за да бъде муаллим в училището Джиср	Хафъз Исмаил Ефенди	100

²⁶ Един вид десерт, приготвен от нишесте, вода и сушени плодове.

²⁷ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 56б-69а.

За прочит на хатим-четири пъти в годината	Хафъз Исмаил	60
За десет кыйета ²⁸ мед за приготвяне на ашуре през месец мухаррем		60
За служещия на чешмата на мястото, наречено Базарлък		80
Мютевеллия		45
Общо		445²⁹

Таблица 6 резюмира разходите на паричния вакъф, учреден през 1847 г. с капитал от 2300 гроша и два дюкяна. От общият доход 445 гроша от този капитал се изплащат заплатите на преподавателите и учителите, на управителя на вакъфа, както и на служители като мюеззин и четци на хатим, на работещия на чешмата на мястото Базарлък. Отделени са пари и за покупка на мед, който ще се използва за приготвянето на ашуре по време на Рамадана.

Шестото вакфие от дефтера датира от 27 Ребиюлахир 1267/1 март 1851 г. Вакфието обхваща листата от 706 до 786³⁰. Вакъфирани са 2200 гроша, чиято печалба възлиза на 330 гроша.

Таблица 7.

**Разходи на паричния вакъф, учреден през 1851 г. в Търново
според вакфие № 6**

Предназначение на разходите	Име на заплатения служител	Сума за изплащане в грошове
За службата за снабдяване на лед в склада до джамията Деббагхане на Хаджи Муртаза Ага		300
Назър на вакъфите на Хафъз Ахмед	Хафъз Ибрахим Ефенди, зет на Хафъз Ахмед	30
Общо		330

Таблица 7 е съставена според данните от шестото вакфие. Според него печалбата от 330 гроша от вакъфираните 2200 гроша се разпределят между

²⁸ Мерна единица, която е равна на една окка и тежи 1282 г.

²⁹ Във вакфието е посочена лихвата от 345 гроша, но при сметка на всички разходи се получава сумата от 445 гроша. Констатира се грешка в сметката. Айше Дегерли не е споменала за тази грешка. Срв. Değerli, 2020, p. 162.

³⁰ Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201, л. 706-786.

службата за снабдяване на лед в склада до Деббагхане джамия и назъра на вакъфите на Хафъз Ахмед. От сумите на печалбите споменати в шестте вакфиета, най-голяма сума се изплаща за службата на снабдител на лед. Оттук се разбира, че през периода от 1812 до 1851 г. доставянето на лед представлява важен икономически сектор в град Търново. Ледът е необходим за консервиране на месни продукти, особено през летните дни.

От разглежданите вакфиета става ясно, че Хафъз Ахмед чрез печалбата от учредените от него парични вакъфи в Търново от периода 1812–1851 г. успява да финансира много обществени институции и различни сфери от обществения живот в града. Като дава пари в заем под формата на парична фондация от една страна действа като предприемач, от друга като кредитор в родния си град.

Фигура 1.

Заклучение

Възможно е да се сравнят изследваните два дефтера-сборници вакфиета. Дефтерът за Чаршу джамията в Русе съдържа само едно вакфие и паричният вакъф поема само разходите на споменатата джамия. Самите учредители на паричния вакъф нямат дял от печалбата. По-късната информация позволява да се констатира, че е създадена традиция, насочена към поддържането на Чаршу джамията, за което допринасят жителите на град Русе. Вакфието на този вакъф представлява малко по-неразвито като език и съдържание по отношение на

вакфиевата съставени в Търново.

Дефтерът-сборник вакфията за Търново съдържа шест вакфията и те дават малко по-обширна информация за учредените тук парични вакъфи, които поддържат с доходите си както сградите на самите джамии, така и религиозната и обредна дейност в тях. Паричните вакъфи на Хафъз Ахмед Ага допринасят за поддържането на училища, медресета, чешми, както и финансират снабдяването на лед в Търново. В същото време прави впечатление, че самият Хафъз Ахмед и синовете му, както и зетят му получават макар и неголеми дялове от печалбата на учредените парични вакъфи в Търново в периода 1812–1851 г. Подобна практика в русенския вакъф не се наблюдава. Диаграма (фигура) № 1 показва процентите на финансиране от паричните вакъфи на различни сфери от социалния живот в Търново чрез паричните вакъфи на Хафъз Ахмед. От диаграмата се стига до ясното заключение, че най-голям дял се отделя за финансиране на религиозни институции и дейности, а на второ място са образователните институции, следвани от разходите за доставка на лед. На четвърто място са разходите за заплащане на управителите на вакъфа, като те са от семейството на учредителя. Най-малък е дялът за ремонт и за средства за осветление. От вакфията не става ясно кой взема заем от тези вакъфи, дали доходите (лихвите) се събират навреме и дали има проблеми в изплащането на заплатите на споменатите служители. Също така не се разбира до каква степен изследваните парични вакъфи служат като кредитни институции и доколко търновчани и русенци се възползват от тях. Други документи, а и бъдещите изследвания ще покажат това.

РЕЧНИК

на често срещани османски термини в текста

Вааз – проповед

Вакфие – учредителен акт на вакъф

Девирхан – четец на Корана

Езан – ислямски призив за молитва, произнасян от мюезина в точно определено време на деня

Имам – духовен глава, водач; местен религиозен водач, който ръководи общата задължителна молитва; молитвен водач

Имарет – място, в което се раздава безплатна храна на бедни хора, поклонници, дервиши и други

Каййюм – служител, който почиства и поддържа джамията

Мектеб – начално училище

Месджид – сграда по-малка от джамия, където се извършва задължителната молитва

Медресе – училище/висше духовно училище
Муаллим – учител
Мукабеле – всекидневно четене на части от Корана през месец Рамадан
Мухаммедиенхан – служител, който чете ел-Мухаммедие и сура ал-Мюлк
Муджтахид имами – учени-тълкуватели на ислямските текстове
Мюеззин – четец на езан
Мютевеллия – управител на вакъф
Мюфтия – мюсюлмански съдия и богослов от висшето духовенство, който съди според Корана
Сура – глава от Корана; Коранът съдържа 114 сури (глави)
Тевлиет – управление на вакъфа
Теке (текке) – ритуален комплекс от сгради, предназначен за мюсюлманска сектанска монашеска общност; място, където се събират дервишите (един вид ислямски монаси)
Хатиб – лице, което изнася проповед по време на петъчна молитва и Байрам молитвите
Хатим – заимното прочитане на Коран
Ханефитски мезхед/мазхаб – мезхед/мазхаб е школа в исляма. Ханефитският мезхед е школата, която носи името на основателя си – Абу Ханифа. Последователите на Абу Ханифа се наричат ханефити.
Хафъз – човек, който е наизустил Корана; пазител на Корана

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.

Страницы 1б и 2а на дефтера-сборник от вакфиста за Търново

Източник: Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K 201.

REFERENCES:

ARCHIVAL SOURCES / АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Bibliothèque nationale de France, Suppl. Turc, a.e. 1486, л. 4а, 5b, 6а
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София (НБКМ), Ориен-
талски отдел, а.е. RS 11
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), фонд NFSD, а.е. 6368
Atatürk Kitaplığı, а.е. MC_Yz_K 201

BOOKS & ARTICLES / КНИГИ & СТАТИИ

- Ahbab, Y 2017, ‘Kalkandelen Money Foundations’, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, vol. 3, no. 5, pp. 49-71. [Ahbab, Y 2017, “Kalkandelen Para Vakıfları”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, vol. 3, no. 5, pp. 49-71].
Akgündüz, A 1996, *Waqf Institution in Islamic Law and Ottoman Practice*, İstanbul OSAV. [Akgündüz, A 1996, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul OSAV].
Atanasov, Hr 2018, ‘Credit Institutions in Bulgarian Lands during the 18th and 19th Centuries’, *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. III, pp. 62-75. [Атанасов, Хр 2018, “Кредитни институции по българските земи през XVIII–XIX в.”, *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. III, pp. 62-75].
Aydın, H. Veli 2014, ‘Monetary Waqfs and Credit Transactions in Thessaloniki in the First Half of the 18th Century’, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, vol. XXIX, no. 1, pp. 87-106. [Aydın, H. Veli 2014, “Selanik’te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, vol. XXIX, no. 1, pp. 87-106].
Bayrak (Ferlibaş), M & M Kaçan Erdoğan 2011, ‘The Ottoman Waqfs in Russe’, in: *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri, Rusçuk*, ed. M. Bayrak (Ferlibaş), İstanbul: Yeditepe. [Bayrak (Ferlibaş), M & M Kaçan Erdoğan 2011, “Rusçuk’ta Osmanlı Vakıfları”, in: *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri, Rusçuk*, ed. M. Bayrak (Ferlibaş), İstanbul: Yeditepe].
Bulut, M & Korkut, C 2016, ‘Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs’, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2 (1), pp. 55-76. [“Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2 (1), pp. 55-76].
Cizakca, M 1995, ‘Cash Waqf of Bursa, 1555-1823’, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 38, part 3, pp. 313-355.
Değerli, A 2020, ‘Monetary Waqfs in Ottoman Turnovo in the Light of Cami-i Cisir Waqfnames’, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, ed. A. Aköz, S. İliç, D. Yörük, D. Leovac, Konya: Palet, pp. 153-168. [Değerli, A 2020, “Cami-i Cisir Vakıfnameleri

- Işığında Osmanlı Tırnovası'nda Para Vakıfları”, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, ed. A. Aköz, S. İliç, D. Yörük, D. Leovac, Konya: Palet, pp. 153-168].
- Karataş, H 2011, ‘The Cash Waqfs Debate of 1545-1548: Anatomy of a Legal Debate at the Age of Süleyman the Lawgiver’, *İnsan ve Toplum*, vol. 1 (1), pp. 45-66.
- Kalitzin, M & Mutafova, K 2012, *Selected Ottoman Documents about Turnvo and Kaza of Turnovo*, Veliko Turnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”. [Калицин, М & Мутаfoва, К 2012, *Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза*, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“].
- Каярпınar, А & Özünlü, Е. Е 2015, *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Ankara: ТТК.
- Mandaville, J. E 1979, ‘Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire’, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 10, no. 3, pp. 289-308.
- Pamuk, Ş 2012, *History of Money in the Ottoman Empire*. İstanbul: Tarih Vakfı. [Pamuk, Ş 2012, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı].
- Pamuk, Ş 2002, “Piastre”, *Encyclopedia of Islam*, vol. 26, İstanbul: Diyanet Vakfı, pp. 458-459. [Pamuk, Ş 2002, “Kuruş”, *İslam Ansiklopedisi*, vol. 26, İstanbul: Diyanet Vakfı, pp. 458-459].
- Şimşek, M 1986, ‘Disputes on Money Waqfs in the Ottoman Society’, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, vol. 27, no. 1, pp. 207-220. [Şimşek, M 1986, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, vol. 27, no. 1, pp. 207-220].
- Telli, H 2020, ‘Imam-i Azâm Abu Hanîfe and his Views in Ottoman Waqf Documents: The Example of Macedonian Waqfiyes’, *Amasya İlahiyat Dergisi*, vol. 15, pp. 453-492. [Telli, H 2020, “Osmanlı Vakıf Belglerinde İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Görüşleri: Makedonya Vakfiyeleri Örneği”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, vol. 15, pp. 453-492].
- Toraman, C & Tunçsiper, B, Yılmaz, S (n.d.), ‘Cash Waqf in the Ottomans as Philanthropic Foundations and Their Accounting Practices”, <http://journal.mufad.org/attachments/article/452/7.pdf>.
- Uzunçarşılı, İ. H 1988, *Kapıkulu's Ocaks in the Ottoman State Organization*, Ankara: ТТК. [Uzunçarşılı, İ. H 1988, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara: ТТК].
- Lory, B & Rusev, I 2020, ‘Unknown City Plan of Turnovo from 1857’, *History*, vol. 28, no.1, pp. 8-22. [Лори, Б & Русев, И 2020, „Неизвестен план на Търново от 1857 г.“, *История*, Т. 28, кн. 1, с. 8-22].

Correspondence address:

Ayşe Kayapınar – Professor

Turkish National Defense University

Turkish Military Academy – Ankara,

Department of History

Devlet Mah. Kara Harp Okulu Cd.

06420, Ankara

Tel: +90 5356146474

E-mail: akayapinar66@hotmail.com

Web of Science Researcher ID: ABE-4744-2020

<https://orcid.org/0000-0002-4858-2148>

<https://publons.com/researcher/4018291/ayse-kayapnar>